

A. P. BAŽOVA, RUSKO-JUGOSLAVENSKI ODNOSI U DRUGOJ POLOVICI XVIII. STOLJEĆA, »NAUKA« MOSKVA, 1982, 287

A. П. БАЖОВА, РУССКО-ЮГОСЛАВЯНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII В., ИЗДАТЕЛЬСТВО »НАУКА«, МОСКВА 1982.

Knjiga A. P. Bažove posvećena pitanjima rusko-jugoslavenskih odnosa (trebalo bi pisati južnoslavenski odnosi) u drugoj polovici XVIII. stoljeća za nas je svakako zanimljiva. To se objašnjava prije svega činjenicom da je ta tema u našoj pa i u sovjetskoj historiografiji nedovoljno razrađena. Nas ona posebno zanima sa stajališta izučavanja oslobodilačkih pokreta naših naroda u tim dalekim vremenima.

U uvodnom dijelu knjige autorica daje političkohistorijsku karakteristiku pojedinih nacionalnih oblasti teritorija današnje Jugoslavije: Srbije, Hrvatske, Crne Gore, Bosne i Hercegovine i posebno Dalmacije i Vojvodine, ali bez Slovenije i Makedonije. A radi se uglavnom o rusko-srpskim i rusko-crnogorskim odnosima. Sa stajališta »jugoslavenskih odnosa« nejasni su i izrazi »jugoslavenska katolička aristokracija« »jugoslavenske zemlje, naročito Crna Gora, Boka kotorska, Hercegovina i Dalmacija«, jer se ovdje zaljev Boka kotorska poistovjećuje s »jugoslavenskim zemljama«. Nejasno je i kad autorica kaže: »Na Crnu Goru počelo se oslanjati porobljeno pravoslavno stanovništvo Hercegovine, Bosne, sjeverne Albanije i drugih jugoslavenskih zemalja« (str. 12), jer prema tome ispada da je sjeverna Albanija dio jugoslavenskih zemalja. Svi ovi terminološki nespornosti odnose se na historijskogeografsku problematiku, ali oni ne utječu bitno na opću pozitivnu ocjenu knjige A. P. Bažove. Spominjem je na samom početku da je ne bih u daljem izlaganju sadržaja knjige morao ponavljati. Zanimljiv je u uvodnom dijelu knjige vrlo opširan i temeljit historiografski obzor i analiza upotrijebljene literature i izvora. Bažova dobro poznaje i sovjetsku i jugoslavensku literaturu, a isto tako sovjetske i jugoslavenske arhivske izvore. Naravno da je prihvatljiva autoričina misao da se jedino uspoređivanjem tematskih izvora SSSR-a i SFRJ (koje autorica pokušava primijeniti u svom djelu) naznačena tema može u potpunosti osvijetliti.

Prvo poglavlje posvećeno je razvitku političkih odnosa carske Rusije, s »jugoslavenskim narodima«. Bažova kaže kako je s obzirom na to da »jugoslavenski narodi« u XVIII. vijeku nisu imali svoje političke samostalnosti »ruski dvor bio primoran održavati odnose s raznim predstavnicima tih naroda« (str. 52). Zbog toga autorica na mnogim mjestima govori upravo o takvim individualnim odnosima i vezama. Takav je podatak o selidbi znatnog broja porodica iz Srbije, Crne Gore, Hercegovine i Dalmacije u Rusiju

početkom XVIII. stoljeća. Na osnovi tih selidbi Rusija je uoči tzv. pruske kampanje u ožujku 1711. godine očekivala »pomoć od jugoslavenskih naroda« (str. 54). O tome je posebno pisao predstavnik jedne srpske porodice, S. Vladislavić, koji je inače bio u ruskoj diplomatskoj službi. Bažova dovoljno opširno piše o uzajamnim političkim odnosima Rusije i Crne Gore u borbi protiv Osmanlija, kad je Rusija stvarno računala na pomoć Crnogoraca. Autorica dosta mjesta posvećuje ulozi »samozvanca Stjepana Malog« (Šćepana Malog), o kojemu je inače dovoljno pisano i u našoj i u ruskoj literaturi. Bažova nažalost ne spominje bogatu rusku literaturu o Šćepanu Malom (G. V. Dolgorukov, Nil Aleksandrovič Popov, D. L. Mordovcev i M. M. Makušev koji su se dosta temeljito bavili tim značajnim pitanjima za crnogorsku historiografiju). Unatoč tome Bažova na osnovi novih arhivskih podataka otkriva jedan sasvim novi aspekt — uspoređuje ulogu Šćepana Malog s vođom pobunjenih ruskih seljaka Jemeljanom Pugačovom. Autorica pokušava pronaći ono šta je zajedničko među njima i nalazi to u tome što su oba bili »shvatljivi i pomagali narodnim masama«. J. Pugačov bio je predvodnik u borbi za oslobođenje ruskih zavisnih seljaka kmetova, a »Stjepan Mali pokušao je rukovoditi borbom Crnogoraca protiv osmanlijskog ropstva« (str. 104). Govoreći dalje o pomoći Rusije južnim Slavenima, a poglavito Crnogorcima, autorica smatra da je pobjeda Rusije u rusko-turskom ratu 1769—1774, (koji je završio Kjučuk-kainardžijskim mirom) bila prijelomna za pomoć Rusije južnim Slavenima. Zatim autorica dosta mjesta posvećuje pitanju nezavisnosti Crne Gore nakon pobjede nad Osmanlijama 1796, koju za Crnu Goru smatra vrlo značajnom.

U drugom poglavlju Bažova se bavi pitanjem seoba Crnogoraca i Srba u Rusiju sredinom XVIII. stoljeća. Tom prilikom je iz Vojvodine, Crne Gore i Hercegovine prešlo u Rusiju oko 25.000 južnih Slavena. Preseljavanje je po autoričinu mišljenju »oblik protesta protiv ekonomske i političke diskriminacije«. Autorica se bavi i pitanjem socijalnog sastava iseljenika, pa kaže da se uglavnom radilo o seobi najsiromašnijih slojeva, ali su uz njih odlazile i pojedine bogate porodice, naročito oficirske, koje su u Rusiji primljene s posebnom pažnjom. Drugi je razlog iseljavanja južnih Slavena iz Austrije i Ugarske prema autorici bio religiozni — rusko pravoslavlje nasuprot katolicizmu i unijatstvu koje se provodilo u tim zemljama. Posljednji razlog autorica vidi na ruskoj strani — u vojnoj zainteresiranosti Petra I. i kasnije Katarine II. za južne Slavene u borbi protiv Osmanskog carstva. Crnogorski i srpski iseljenici imali su odigrati ulogu predziđa u turskim prodorima. Među ostalim, iseljenici su sudjelovali na strani Rusije u borbama koje je vodio feldmaršal P. A. Rumjancev u sedmogodišnjem ratu. Govoreći o doseljenicima, autorica se dosta zadržava na centrima koncentracije južnih Slavena u Rusiji: »Novoj Srbiji« i »Slavenosrbiji«, koji su stvarni kao neka vrsta ruskih vojnoobrambenih zona. Tu su prvi put u literaturi prikazani klasni odnosi vojnika i oficira. Oficiri postepeno zemlju pretvaraju u krupne feude po ruskom uzoru. Vojniciseljaci postaju kmetovi, tj. zavisni seljaci, a gospoda oficiri tlačitelji feudalci, koje carski dvor »za odanu službu« nagrađuje činovima i zemljom. Posljedice takve klasne diferencijacije manifestirale su se u dosta čestim seljačkim pobunama. Bažova prva u historiografiji daje obilan materijal o klasnim obračunima južnoslavenskih iseljenika i o njihovu sudjelovanju u seljačkim bunama u Rusiji 60-ih godina XVII. stoljeća i u seljačkim ratovima 1773—1775. godi-

ne pod rukovodstvom seljačkog vođe J. J. Pugačova. Šteta što se autorica malo zadržava na pitanju Vojne krajine u nas i na njenoj usporedbi sa spomenutim iseljeničkim područjem u Rusiji.

Treće poglavlje posvećeno je rusko-južnoslavenskim trgovačkim vezama i odnosima. Autorica ističe veliku ulogu morskih putova. Među trgovcima spominju se iseljenici koji su bili u carskoj službi. Saznajemo da se trgovačke veze naročito dobro razvijaju nakon potpisivanja Kjučuk-kainardžinskog mira. Nisu zanemarene ni poteškoće u tom pogledu: udaljenost Rusije od južnoslavenskih zemalja, osmanlijska okupacija pojedinih zemalja, ekonomska zavisnost i različiti financijski sistemi te velik utjecaj Venecije na trgovačke veze južnih Slavena s Rusijom. Unatoč tim i takvim objektivnim preprekama i južnoslavenski a i ruski trgovci bili su zainteresirani za uzajamnu suradnju, što nije moglo a da ne urodi plodom i rezultatima. Neki se od njih u knjizi i navode.

Posljednje — četvrto poglavlje knjige A. P. Bažove govori o rusko-jugoslavenskim« kulturnim vezama. Slažemo se s autoricom kad kaže da je to pitanje prilično izučeno, ali da još uvijek nema kompleksnog istraživanja kulturnih veza. Bažova, dakako, ne postavlja sebi cilj da to učini, nego se zadržava na već poznatim primjerima iz povijesti tih veza. Kao primjer navodi činjenicu da je Petar I. poslao na školovanje u Perast kapetanu Marku Martinoviću 17 ruskih mladića, zatim dolazak u Crnu Goru učitelja ruskog jezika E. Kazačinskog, T. Levandovskog i I. Minackog. Paralelno s time prikazano je školovanje u Rusiji grupe kasnije poznatih srpskih prosvjetitelja: Dositeja Obradovića, Jovana Rajića, Arsenija Julijanca, Save Tekelije i drugih, te crnogorskog metropolita Petra I. Petrovića, autora »Kratke historije Crne Gore«, i mnogih drugih. Iz svega toga slijedi autoričin zaključak, dakako pretjeran, da su se u Rusiji pripremali »nacionalni kadrovi jugoslavenske inteligencije« (str. 225). Svakako su zanimljive stranice o malo poznatim ili sasvim nepoznatim južnoslavenskim ličnostima koje su se istakle na kulturnom polju. Među takvima su bili Gerasim Zelić iz Dalmacije, zatim F. J. Janković iz Kamenice, kojega je visoko ocijenio poznati ruski revolucionarni demokrat N. A. Dobroljubov. Osim spomenutih veza i odnosa na kulturnom polju autorice dosta pažnje posvećuje pitanju vjerskih veza, tj. veza među ruskim, srpskim i crnogorskim manastirima i svećenicima, a govori i o darivanju crkvene literature, u čemu su južnoslavenske zemlje oskudijevale. Tako je i taj dio odnosa i veza dobro osvijetljen.

U zaključku Bažova sumira uzroke zbližavanja južnoslavenskih naroda s Rusijom. U ta daleka vremena te su bliske veze bile zaista svestrane i bogate i imale su nesporno velik utjecaj na oslobodilačku borbu južnih Slavena, naročito na borbu s Osmanlijama. I upravo je ta okolnost zbližavanja Rusije s južnoslavenskim narodima u drugoj polovici XVIII. stoljeća bila odlučujuća. Možemo se složiti s autoričinim zaključkom da su odnosi Rusije i naroda Srbije i Crne Gore, u prvom redu, u ta vremena pomagali ne samo u oslobodilačkoj borbi nego i u kulturnom razvitku. Tome bi trebalo dodati da se interes Rusije za južne Slavene nastavio i kasnije i da se on postupno u XIX. stoljeću pretvorio u slavenofilske aspiracije i u tedenciju gospodstva carske Rusije nad južnim Slavenima i njihova ujedinjenja pod ruskom carskom krunom. Ali to je već druga tema, i autorica, naravno, nije obavezna o njoj govoriti.

Na kraju možemo reći da, unatoč naznačenim neslaganjima s autoricom, knjiga A. P. Bažove daje cjelovitu sliku razvitka i stanja odnosa između

Rusije i dijela južnoslavenskih naroda u drugoj polovici XVIII. stoljeća, čime je obogaćena sovjetska historiografija novim vrijednim djelom.

Za jugoslavenskog istraživača te teme svakako je zanimljiv i *prilog knjige*, u kojem su objavljeni dokumenti kojima se služila autorica. Navest ćemo ih ne samo zato što su prvi put objavljeni nego i zbog toga što mogu poslužiti daljem izučavanju teme. To su: 1) pismo crnogorskih starješina od 30. V. 1751. ruskom poslaniku A. J. Obrestovu u Konstantinopol s molbom da im se pruži zaštita od napada osmanlijskih paša; 2) kratak pismeni izvještaj kolegiju inozemnih poslova od 8. VIII. 1754. o stavu ruke vlade u vezi s molbom Crne Gore da je se uzme pod pokroviteljstvo i da se pomogne u školovanju i preseljavanju Crnogoraca u Rusiju; 3) reskript kolegija inozemnih poslova od 12. IX. 1757. ruskom poslaniku u Beču, koji treba da se predstavi s austrijskom vladom razgovarati o religijskom pritisku na Srbe i o dozvoli za njihovo preseljenje u Rusiju; 4) izvod iz zapispisnika pisanog 1758. o slanju mladih Crnogoraca u kadetski korpus; 5) spisak sastava Srpskog gusarskog puka od 8. XII. 1758, koji šalje general-major R. Preradović; 6) dnevnik potporučnika Srpskog puka M. Tarasova u vremenu od 1766. do 1767. o djelovanju u Crnoj gori; 7) izvještaj komandantu korpusa iz siječnja 1770. o pobjedi kod Fokšana i o brigadiru P. A. Tekeliji, poručniku A. Davidoviću, praporčiku Stankoviću, poručniku I. Vukotiću i drugima koji su se posebno istakli; 8) uvjerenje što ga je 20. VI. 1770. izdao general-major P. A. Tekelija pukovniku Harkovskog gusarskog puka N. I. Corbiju o njegovim borbenim podvizima za vrijeme rusko-turskog rata; 9) obraćanje srpskih knezova G. A. Potemkinu u veljači 1784. za pomoć i zaštitu od osвете sultanske Turske i o preseljenju u Rusiju; 10) pismo ruskog konzula u Dalmaciji od 6. X. 1781. o trgovačkim vezama Rusije s Dalmacijom i Bosnom; 11) pismo crnogorskog metropolita Petra I. Petrovića Njegaša od 10. III. 1788. ruskom poslaniku u Veneciji A. S. Mordvinu s molbom o slanju oružja i naboja; 12) kratak pismeni izvještaj od 24. IX. 1788. u kolegiju inozemnih poslova Srbina u ruskoj vojnoj službi general-majora D. G. Nerančića o ruskoj zaštiti Crne Gore i o formiranju crnogorskih i drugih vojnih jedinica za borbu protiv Porte; 13) molba metropolita Petra I. Petrovića u ime crnogorskog naroda Pavlu II.

Ivan Očak

SVEUČILISTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 15

ZAGREB

1982.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan
MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ,
Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 400 din.

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni
rad SRH-VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu
SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođeni su plaćanja
poreza na promet proizvoda.

RADOVI 15

Za izdavača
Prof. dr *Josip Adamček*

Lektor
Mr *Dragica Malić*

Korektor
Dunja Pavličević

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

- ANTIC mr Ljubomir, Centar za istraživanje migracija, Krčka 1, Zagreb.
BOBAN mr Branka, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Krčka 1, Zagreb.
BUDAK Neven, Filozofski fakultet, Đ. Salaja 3, Zagreb.
GROSS dr Mirjana, Britanski trg 12, Zagreb.
LAUŠIĆ mr Ante, Centar za istraživanje migracija, Ilica 44, Zagreb.
LUČIĆ dr Josip, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Krčka 1, Zagreb.
MIJATOVIĆ Anđelko, Palmira Togliatija 12, Susedgrad, Zagreb.
OČAK dr Ivan, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Krčka 1, Zagreb.
PAVLIČEVIĆ dr Dragutin, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Krčka 1, Zagreb.
PERIČIĆ dr Šime, Zavod JAZU Zadar, Obala oktobarske revolucije 8, Zadar.
POPOVIĆ mr Štefanija, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Krčka 1, Zagreb.
ROKSANDIĆ mr Drago, Filozofski fakultet, Istorijски seminar, Čika Ljubina 18-20, Beograd.
STRČIĆ Petar, Arhiv Hrvatske, Marulićev trg 21, Zagreb.
VRANJEŠ-SOLJAN mr Božena, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Krčka 1, Zagreb.